

ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

Գ. ՀԻՐՄԻՐԱՆԻՆԻ ՆՈՐ ՄԷԿ ՏԵՏԲԱԿ:

Յայտարարութիւն անցից Մուրատեան Վարժարանին անունով ցաւալից տետրակը ցաւագին սրտով կարդացող Հայկազունք բերեալ այս բերելու միակ մխիթարութիւնը զգացեր էին որ ազգին այնպիսի խղիւսայեալ մէկ վերքը պող աչքով կամ արհամարհոտ աչքով նայող օտարաց առջեւ չբացուեցաւ՝ օտար լեզուներով, այլ միայն հայերէն՝ ի տեղեկութիւն ճշմարտութեան եւ ի շինութիւն գայթակղեալ մտաց համազգի եղբարց :

Ձեռն կարծեր այն յայտարարութիւնը գրողները՝ քեօր պիտի գայ որ Գ. Հիւրմիւզեանը յանցանք պիտի համարի իրենց նաեւ այն խոնակաւորութիւնը, ծաղր պիտի ընէ զիրենք, եւ պիտի զրգոէ որ ոչ միայն *գաղղիարէն*, այլ երէ հարկ ըլլայ՝ ուրիշ լեզուներով ալ յայտնուի բոլոր աշխարհիս առջեւ ամենայն ճշմարտութիւն :

Սամուէլի Մուրատայ Հայոց ազգին որբոցն ու աղքատացը կրթութեան համար բողած ստակը՝ Գ. Հիւրմիւզեան ինչ բանի որ գործածեց եւ քե ինչ կերպով, կես մը այն Յայտարարութենէն հասկըցած են ազգայինք, կես մըն ալ պիտի հասկընան՝ այսուհետեւ հրատարակուելու ապացոյցներէն : Հիմակունիմա այս ալ կրտեսենն անա որ այն ստակին մէկ մասն ալ պիտի գործածէ եղեր Գ. Հիւրմիւզեանը իր գաղղիացի փաստաբանին ձեռքովը Սամուէլի Մուրատայ որդւոյն դէմ անհիմն ճամարտակութեամբ, ցած երգիծարանութեամբ ու իմաստակ բացազանջութեամբ լեցուն տետրակներ հրատարակելու, եւ Հայոց ազգը ծանր ծանր խօսքերով նախատելու :

Այն տետրակներուն մէկը ասկէ վեց ամիս առաջ կեր էր, մէկայն ալ այս օրերս սկսաւ Փարիզու մէջ տեղ տեղ երեւնալ : Պ. Կիլմէն փաստաբանը ստորագրեր է այն գրուածքը այս տարի փետրուարի 25ին ի Փարիզ, Գ. Հիւրմիւզեանը մարտի 17ին ի Վենետիկ, տպուեր է Թէնքըդիէի տպարանը ի Փարիզ ապրիլի մէջ, եւ մեր ձեռքը ընկաւ դիպուածով ապրիլի 27ին, Մխիթարայ Արքանօր վախճանած օրը... Եւ այն օրն որ անցեալ

տարի Մխիթարայ յաջորդ Գ. Հիւրմիւզեանը զիւր բազմադիւն եւ ախարար Սրբուակալը Դաղղիացոց դատաւորներուն առեանը կըքաշէր՝ կերպով մը կանչուրուելով անոնց առջեւն որ « Երէ չէր չարագործ այրն այն, ապա ոչ մատենաք զնա ձեզ : » Դա լիցի որ մենք Դաղղիոյ արդարակորով դատաւորները Պիղատոսի նմանցընենք. բայց անշուշտ ներելի է՝ անոնց օտարազգի ըլլալը միայն առնելով՝ ասանկ համառօտել այն հարցմունքներն որ բրին Թէոդորեան վարդապետին. « Միքե եւ մեր Հայ իցեմք. ազգն քո եւ քահանայապետք մատենցին զքեզ մեզ. զինչ գործ գործեալ է քո : »

Տետրակը, ինչպէս որ ըսինք, Սամուէլի Մուրատայ որդւոյն Աղայ Յովհաննէսին դէմ է՝ իրրեւ անոր գրուածքին պատասխան. ուստի եւ մեզի չիյնար այն տետրակին մէջի սխալները դուրս հանելու հոգը. մանաւանդ որ զիտենք քե քիչ առնենն ուրիշ տետրակ մը պիտի ելլէ՝ ոչ միայն Գ. Հիւրմիւզեանին ուզածին պէս գաղղիարէն, այլ եւ հայերէն եւ իտալերէն, որով պիտի իմացուի քե երկու կողմին ալ իրաւունքը ճրջալի է :

Գուցէ աւելորդ էր ըսելը քե Գ. Հիւրմիւզեանը քե առաջին տետրակին եւ քե ասոր մէջ գՀ. Սարգիս վարդապետն ու անոր համախոհները յիշելու ատեն՝ *ապստամբ, խռովարար, Մուրատեան վարժարանին Թշնամի*, եւ ուրիշ այսպիսի նախատինքներով կրպատուէ զանոնք : Բայց հարկ կրհամարինք զենչ հոս այս նոր փրցուողոց տետրակին այն հատուածը յորում ուրիշ զիտելիքներէ զատ՝ մասնաւոր կերպով մը կը փայլի Պ. Կիլմէնին տաղանդն ու Գ. Հիւրմիւզեանին հոգին.

« Գ. Հիւրմիւզեանին պարտքն էր, կըսէ, ասի-
« կայ (այսինքն Սամուէլի Մուրատայ ժառան-
« գացը դէմ կոխ բանալ ու անոնց հաշիւ չտալ).
« բայց իր երկայնմտութիւնը *բարեկամական ճամ-*
« *բաներու* կըսպասէր. սակայն Պ. Յովհաննէս
« Մուրատին 1855ին մէջ պատահած *ապստամբու-*
« *թեան* գործքերուն մէջ մտնելը՝ այն ապստամ-

« բուրեան ծանրութիւնն այ աւելցուց, տեսողութիւնն ալ : Ուստի եւ հարկ եղաւ *գորաւոր միջոց-ճեղքու ձեռք զարնել*՝ քէ անոր եւ քէ միւս հակա-ռակորդներուն դէմ :

« Ասոնք (այսինքն Հ. Սարգիսն ու իր համախոհները) իրենց ատենական դատապարտութենէն ետեւ՝ Գաղղիոյ հասարակութեանը առջեւ լուծին *պահեցին* : Բայց ետեւէ են որ *մրէժ-խնդրութիւն ընէն* . ուստի *կաթողիկոսեան հակա-ռակորդներուն* հետ միարանաձ (de concert avec les anti-catholiques) հայերէն պարսաւներ կը գրեն ու կը տարածեն . աղէկ որ այն գրուածքներուն ձայնը *հեռաւոր տեղումը միայն* կը լսուի, ան ալ անոնց միայն ականջը կը հասնի որ *Յշնամի Լէն բարեկարգութեան եւ օրինաւոր իշխանութեան* : Բայց յուսանք որ պատիժին կը գրտնան :

Այս խօսքերուն մէջ եղած բարոյական, կրօնական եւ քաղաքական ամբաստանութեանց ծանրութիւնը կը բռնադատէ զմեզ դարձեալ ի պաշտպանութիւն ճշմարտութեան որչափ որ կարելի է, առ ժամս համառօտ Յաւելուած մը հրատարակելով անցած տարուան Յայտարարութեան, յորում վերոգրեալ գորցուածքին ինչ աստիճանի ճիշդ ըլլալը փոքր ի շատէ խմացուի :

Իսկ որովհետեւ Հ. Սարգիսն ու իր համախոհները *ապստամբ* անունն ալ յարմար չեն տեսներ իրենց, հարկադրուած են կարգաւ մը հրատարակելու բոլոր այն նամակներն ու վաւերական գրուածքները՝ որոնցմով ուզողը կարենայ դիւրաւ հասկընալ քէ ո՞վ է ապստամբ յաստատածային եւ ի մարդկային օրինաց . իրենք որ չուզեցին գործակից ըլլալ կամ սեպուիլ մինչեւ վերջը Հիւրմիւզեանց անիրաւ մատակարարութեանն ու ազգակործան հնարքներուն, քէ անիկայ որ իրեն կընքանշան առածի պէս կերեւնայ այն սարսափելի խօսքը . *ՕՐԷՆՍ ԱՐԳԱՐՈՒԹԵԱՆ՝ ԲՈՆԱՒԹԻԷՆ ԻՄ ԵՂԵՑԻ* : Թէ որոնք են այն *գորաւոր միջոցներն* որ Գ. Հիւրմիւզեանը բանեցուց՝ Մուրատեան վարժարանն ու իր միարանութիւնը քանդելու համար : Թէ ինչու համար Հ. Սարգիսն ու համախոհները Գաղղիոյ հասարակութեան առջեւ մինչեւ հիմա *լուծին պահեցին* : Թէ որչափ սուտ է այն խօսքը քէ ետեւէ են որ *մրէժխնդրութիւն ընէն* : Թէ յորում է իրենց միարանիլը *կաթողիկոսեան հակառակորդներուն* (այսինքն Գ. Հիւրմիւզեանին սովորական ռճովը՝ *հերձուածող Հայոց*) հետ : Թէ ինչ կընշանակէ այն խօսքն որ իրենց գրուածքներուն ձայնը *հեռաւոր*

տեղումը միայն կը լսուի . եւ քէ ինչ սոսկայի ամբաստանութիւն է ըսելը քէ անոնք են միայն այն գրուածքները կարդացողներն որ բշնամի են *բարեկարգութեան եւ օրինաւոր իշխանութեան* : Վերջապէս աս ալ հասկըցուի քէ որչափ արժողութիւն ունի Գ. Հիւրմիւզեանին հակասախօս բերնին մէջ այն խօսքն որ կըսէ տետրակին վերջերը . « Պ. Յովհաննէս Մուրատն որ Հայոց վարժարանին ճակատը տաճկի դրօշակին ծածանիլը միայն տեսնելով ալ կըզայրանայ, պիտի վախնայ » արդեօք այն *հաշտութեանն որնոյն դրօշակին պաշտպանութեամբը պիտի կատարուի* : » Հասկըցուի քէ Գ. Հիւրմիւզեանին բերանը՝ ինչպէս որ սուրբ *հնազանդութիւն* բառը գործիք է անիրաւ բռնակալութեան, այսպէս ալ *կաթողիկոսիւն* բառը իրեն ձեռքը գործիք եղած է անարգ շողոքորթութեան, կեղծաւորութեան եւ կրօնամոլութեան : Օրինակի համար, զարմանալի համարձակութեամբ մը կըսէ Աղայ Յովհաննէս Մուրատին . « Կաթոլիկ ես դու . լաւ գիտես քէ որչափ պատկառելի բան է ժամանակաւոր իշխանութիւնը՝ պարգտպես քաղաքական պարտքերու կատարման մէջ . » եւ կը յորդորէ որ Աղայ Յովհաննէսը պատկառի Օսմանեան դեսպանին տալու վճիռէն . քէպէտ եւ արդէն յայտնի է քէ մինչեւ հիմա որչափ պատկառանք ցուցուց ինքը Գ. Հիւրմիւզեանը Օսմանեան Գեսպանին յորդորանացը :

Բոլոր այս բաներս մանրամասն տեղեկութիւններով ու անժխտելի ապացոյցներով հանդերձ պիտի երեւնան Հ. Սարգիս վարդապետին շարադրած Մուրատեան վարժարանին ընդարձակ Պատմութեանը մէջ, որուն սկզբնաւորութիւնը ամսագրոյս յաջորդ քերթին մէջ դնելու ստիպուեցանք այն նոր տետրակին խօսքերէն :

* Propriétaire-gérant : A. LACHAT

Ի ՓԱՐԻՉ, Ի ՏԳԱՐԱՆԻՆ ՎԱՍԷՐԻ :

PARIS. — IMPRIMERIE WALDER, RUE BONAPARTE, 44.